

«ПЕРЕМОЖЕЦЬ ОТРИМУЄ ВСЕ»: ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ У ХОДІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

«WINNER TAKES ALL»: COMPENSATION FOR DAMAGE, CAUSED BY RUSSIAN FEDERATION DURING ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Спесівцев Д.С., к. ю. н.,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Стаття присвячена визначенню особливостей порядку відшкодування шкоди, завданої Росією у ході збройної агресії проти України, розпочатої 24 лютого 2022 року. Автором розглядається еволюція зв'язку війни і цивільних відносин на рівні положень цивільного законодавства. Аналізуються історичні аспекти відшкодування шкоди, завданої у ході міждержавних збройних конфліктів.

Окреслюються три можливі сценарії вирішення проблеми відшкодування шкоди, завданої у ході збройної агресії Російської Федерації проти України. При найгіршому сценарії перевагу одержує позиція Росії. У такому разі досить складно очікувати від Російської Федерації добровільного відшкодування шкоди, завданої її військами у ході збройної агресії проти України, зокрема цивільному населенню. Крім того, існує висока ймовірність того, що на тимчасово окупованих територіях потерпілі від такої агресії не отримають відшкодувань, оскільки, по-перше, сума збитків вже на сьогоднішній день є колосальною; по-друге, у Російській Федерації наразі відсутні реальні юридичні механізми здійснення такого відшкодування; по-третє, зняття з себе Росією конвенційних зобов'язань виключає можливість захисту прав потерпілих через Європейський суд з прав людини.

При консенсусному вирішенні проблеми існує ймовірність того, що частина нанесених збитків не буде відшкодована агресором.

При оптимальному сценарії гору одержує позиція України, у результаті чого увесь обсяг завданої шкоди, зафіксований і підтверджений у ході розгляду справ вітчизняними судами і відповідно до вітчизняного правопорядку або у інший спосіб матиме характер законної вимоги, яка буде задоволена. Окреслені вище варіанти розвитку подій у цілому не виключають можливості звернення стягнення на майно Російської Федерації, що знаходиться на території України, тим більше, що відповідна практика вже сформована ще з часів Першої світової війни.

Ключові слова: війна, «спеціальна військова операція», відшкодування шкоди, репарації, Європейський суд з прав людини, юридична самоізоляція.

The article is devoted to determination of the features of the order of compensation for damage caused by Russia during military aggression against Ukraine that started February 24, 2022. The author considers the evolution of correlation between war and civil relationships through the provisions of civil legislation. The historical aspects of compensation for damage caused during interstate armed conflicts are analyzed.

The three main possible scenarios of solving the problem of compensation for damage caused by armed aggression of Russian Federation against Ukraine are outlined. According to the worse scenario the Russia's position prevails. In this case it's unlikely that Russia will make voluntary compensations for damage caused by its armed forces particularly to civilians. Moreover in such a case there is a high likelihood that civilian people at temporarily occupied territories would not get compensation at least because of three reasons: the first is that even to this day the sum of damage is colossal; the second is that there is no real juridical mechanisms for such compensation in Russian Federation; the third is that Russian Federation has begun to free itself from conventional obligations that make it impossible to get protection by the injured persons through the European court on human rights.

In case of consensus solving the problem it's a high probability that the part of caused damage will not be compensated by the aggressor.

In case of optimal scenario the position of Ukraine prevails. It is possible to get compensation of all the amount of the damage that fixed and approved in the course of consideration of appropriate cases by Ukrainian courts or in another way. Such demands will be legal and such that need to be satisfied. Moreover all described scenarios do not exclude the possibility to get satisfaction with property of Russian Federation in Ukraine, especially paying attention to the practice formed during WWI.

Key words: war, «special military operation», compensation for damage, reparations, European court on human rights, juridical self-isolation.

Постановка проблеми. Проблема відшкодування шкоди, завданої у ході збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої 24 лютого 2022 року, виступає одним з найбільш гострих питань сучасного суспільства не лише України, проте й усього світу, незважаючи на те, що саме це збройне протистояння ще триває. Актуальність цієї проблеми визначається принаймні двома обставинами. В якості першої виступає обсяг шкоди, який вже завдано здоров'ю і життю фізичних осіб, а також майну фізичних і юридичних осіб, держави і територіальних громад. За цим показником незаконний і неспровокований напад Росії на Україну у контексті європейського континенту вже можна прирівняти до окремих військових компаній Першої і Другої світової війн. Тобто, з часів відповідних збройних протистоянь Європа не знавала подібних руйнувань і шкоди у цілому навіть у межах однієї держави.

В якості другої обставини виступає власне юридична сторона порядку відшкодування відповідної шкоди. Адже, востаннє застосовувати юридичний інструментарій для відновлення порушених у такому обсязі прав у Європі доводилось саме після завершення Другої сві-

тової війни. Проте, з того часу європейська цивілізація пішла далі в частині юридичних інструментів захисту, що у цілому змушує осмислювати підняту проблему вже з точки зору нових реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми захисту прав, порушених у ході міждержавного збройного конфлікту, а також здійснення відшкодування за шкоду, завдану державою у ході воєнних дій, досліджувались такими вченими правниками як М. М. Агарков, Г. Н. Амфітеатров, М. Бломфілд, Р. М. Буксбаум, Я. А. Ганкович, А. М. Демчук, Д. В. Дождев, Н. Л. Дювернуа, Г. В. Єжова, Д. Л. Кагліоті, Е. Е. Кузьмін, Н. Малдер, В. І. Ольшанченко, В. С. Рубаник, В. Н. Саголін, О. В. Ткаля, Н. А. Фурсіна, В. Л. Яроцький та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні особливостей відшкодування шкоди, завданої Росією у ході збройної агресії проти України, за результатами завершення конфлікту, урахувавши історичний досвід вирішення відповідних проблем, а також сучасні інструменти відновлення порушених прав фізичних, юридичних осіб, а також публічних утворень.

Основний матеріал дослідження. Війна є досить давнім, глибоким і багатограним феноменом суспільного життя. Людство веде війни з давніх-давен. Однак у ході розвитку суспільства поступово змінювалась і юридична оцінка наслідків війни, що у кінцевому рахунку безпосередньо відобразилось на порядку відшкодування шкоди, яка завдається у ході збройного конфлікту.

У сучасних умовах з правової точки зору війна як форма збройного протистояння держав в частині збитків, що завдаються у ході такого протистояння, пов'язується з суспільними відносинами, які регулюються положеннями чинного цивільного законодавства, а також положеннями міжнародного права.

Однак відповідний зв'язок не завжди був однорідним. У зв'язку з чим для того, щоб зрозуміти правову природу сучасних юридичних механізмів відшкодування шкоди, завданої у ході війни, необхідно окреслити основні концептуальні етапи розвитку зв'язку війни з правом. У цьому ключі вважаємо за необхідне виокремити три відповідні етапи, яким можна надати умовні назви, що характеризують відповідну стадію еволюції війни і права.

1. Війна – приватна справа і спосіб набуття права власності.

На відносно ранніх етапах розвитку суспільства війна була багато у чому наділена приватноправовими рисами. Однією з основних цілей військового походу виступало набуття права власності на майно переможеної армії, а також підкореного народу. Кожен учасник військового походу переслідував одну й ту саму корисливу мету, а згуртованість сприяла її досягненню.

Наприклад, практика збройних набігів безпосередньо передбачала отримання військової здобичі (трофеїв) і таким чином збагачення за рахунок застосування військової сили. Ця мета переслідувалась і у ході широко-масштабних воєнних кампаній. Наприклад, у ході своїх завоювань Олександр Македонський дозволив своїм воїнам розграбувати Персеполіс – столицю Ахеменидського царства і обіцяв їм дозволити розграбування поселень Гангської рівнини за умови, що вони продовжать військовий похід [1, с. 68, 83, 186].

Римське право визначало захоплення (лат. *occupatio*) беззастійної речі в якості одного зі способів первісного набуття права володіння і права власності у том числі і на майно воєнного супротивника (лат. *ex hostibus*) [2, с. 375, 396]. Інституції Гая містили положення, відповідно до яких згідно із загальнонародним правом особі належить те, що вона захоплює в неприятеля (Gaï., 2, 69) [3, с. 135]. Київські князі обкладали даниною сусідні племена, наприклад, древлян [4, с. 8], а право участі у походах розглядалось в якості привілею, свідченням чого виступає, зокрема наділення ним купців [5, с. 64–72], які, очевидно, приймали участь у військовій кампанії переважно не для здійснення підприємницької діяльності.

2. Війна – держава справа, проте водночас і приватноправовий спосіб набуття права власності.

З посиленням держав і централізацією державної влади війна поступово стала набувати значення державної справи, оскільки почала виступати способом вирішення міждержавних спорів. Цьому сприяв розвиток міжнародних відносин, що у результаті призвело до проведення чіткої межі між внутрішньодержавним і міжнародним правопорядками.

У контексті історичних українських земель, на які у середньовіччя поширювалось польське право, слід зазначити, що у відповідний історичний період звичай отримання військової здобичі ще активно застосовувався, проте вже намітились перші спроби його обмеження. Зокрема, з кінця XII століття польське право забороняло набувати в якості трофеїв у власність цивільне населення в ході міжусобних збройних конфліктів, якщо таке населення не брало безпосередньої участі в таких конфліктах.

При цьому згідно з угодою Великого князя польського з хрестоносцями 1242 року заборонялось захоплювати дітей до 12 років, дівчат, жінок і духовних осіб [4, с. 140]. У такий спосіб було створено юридичні умови для забезпечення особистих немайнових прав відповідних цивільних осіб, а фактично здійснено спробу їх виведення за межі права війни.

У подальшому, наприклад, статтями 30–32 глави VII Соборного уложення 1649 року, яке поширювалось на історичні землі України, встановлювалась відповідальність військових за нанесення шкоди цивільному населенню (знищення чи пошкодження майна, нанесення побоїв, згвалтування тощо) під час передислокації військ, тобто їх слідування у інше місце несення служби. При цьому науковці висловлюють припущення, що запровадження цих статей обумовлювалось специфічним станом військовослужбовців, які, повертаючись з війни, були «розпущені грабежами на ворожій території» або навпаки «озлоблені невдачами і витратами грошей у ході довгих походів, а також перебуванням на сплюндрованих землях» [4, с. 171]. З цього випливає, що військові походи московської армії передбачали збагачення військових за рахунок мирного населення на захоплених територіях.

Однією з рис розмежування національного і міждержавного правопорядків виступило формування доктрини державного імунітету, яка передбачає неможливості судового розгляду справи проти іноземної держави [6, с. 297] без її згоди. Наприклад, голландське правосуддя почало застосовувати цю доктрину ще у 1688 році [7, с. 317], у той час як Верховний Суд США уперше застосував її у 1812 році [8, с. 61].

Вона стала перешкодою для притягнення держави-ворога, зокрема до цивільно-правової відповідальності у межах правопорядку іншої держави. Тобто цивільне населення, яке зазнавало шкоди у ході військового походу іншої держави не мало можливості захисту своїх прав безпосередньо у судах своєї держави, якщо держава-ворог не давала на це згоду. Внаслідок цього питання відшкодування шкоди, завданої мирному населенню у ході війни, було винесено на міжнародно-правовий рівень.

Водночас на цьому рівні укріпилась практика контрибуцій і репарацій, які набули значного поширення в міждержавних конфліктах XVII і XVIII століть [9, с. 509].

Таким чином у певній мірі у питанні відшкодування утвердився примат міжнародного права над національним, а тому і внутрішньодержавним цивільним правом. Адже, незалежно від того, чи спровокованою і законною була збройна агресія, або ж вона забезпечувала досягнення суто загарбницьких цілей, переможець на полі бою, яким міг бути і агресор, мав можливість отримати відшкодування понесених витрат і навіть отримати прибуток за допомогою контрибуцій, які покладались на державу, яка зазнала поразки. Шкода цивільному населенню переможеної держави при цьому агресором не відшкодовувалась.

Репарації, як правило, покладались на державу, яка виступала агресором і прогнала війну, внаслідок чого добровільно взяла на себе обов'язок відшкодування як переможена держава. При застосуванні механізмів репараційного відшкодування існує можливість безпосереднього стягнення цивільним населенням сум збитків з відповідної держави через спеціально утворені або постійно діючі інституції або опосередковано – через свою державу із сум, отриманих нею у межах загального репараційного відшкодування.

Таким чином концепція імунітету держави і практика стягнення контрибуцій і репарацій сприяли тому, що війна набула значення найбільш ефективного способу вирішення спору і легалізації наслідків війни. Адже переможець на полі бою отримував відшкодування від сторони, яка зазнала поразки. Водночас така сторона і її цивільне населення, як правило, не отримували ком-

пенсації за нанесені їм збитки, незалежно від того чи були відповідні воєнні дії, які спричинили такі збитки, законними або ж незаконними.

3. Перша спроба реалізації концепції розмежування війни і майнових відносин.

Розвиток міждержавних економічних зв'язків призвів до спроб розмежування, з одного боку, міждержавних відносин, а також законів і звичаїв війни, а з іншого боку – майнових відносин, регульованих приватним правом [9, с. 509; 10, с. 525]. Ця концепція виглядала як компроміс між міжнародним і приватним правом. Адже внаслідок її реалізації приватні відносини перестали б залежати від міжнародного права війни. Це б закономірно означало вирішення проблеми відшкодування шкоди, завданої цивільному населенню у ході війни. Адже у такому разі населення не мало б ставати жертвою військової агресії і «заручником» програної війни. Проте спосіб реалізації цієї концепції характеризувався певними особливостями.

Одним з перших кроків на шляху її втілення у життя виступила заборона каперства (перетворення торговельних суден на військові, при якому власник торговельного судна, отримавши каперське свідоцтво, на свій ризик виходив у море та вступав у бій з суднами держави-супротивника і грабував їх) на рівні Паризької декларації «Про морські війни» 1856 року [11, с. 234]. Потім принципів положення отримали закріплення на одній з Гаазьких конвенцій, зокрема у Конвенції IV про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі, на які покладалась велика надія у вирішенні багатьох важливих питань збройних конфліктів.

З цивільно-правової точки відповідні норми Конвенції спрямовувались, по-перше, на виведення у цілому крім окремих виключень, цивільно-правового порядку, що діє на окупованій території, з-під впливу цивільного правопорядку держави-окупанта, а, по-друге, на виведення цивільного майнового компонента суспільних відносин за межі права війни. З точки зору майнових відносин, це знаходило прояв у двох аспектах. Перший полягав у намаганні розмежувати майнові відносини і відносини, пов'язані з війною. Важливим елементом цього вступило встановлення на рівні зазначеного Додатку до Конвенції IV про закони і звичаї війни 1907 року обмеженого переліку майна держави, що перебуває на окупованій території і яке може бути конфісковане окупаційною владою (гроші, фонди та цінні папери, які виключно є власністю держави, склади зброї, транспортні засоби, виробничі запаси та, загалом, вся рухома власність держави, що може бути використана для військових дій) (частина перша статті 53) [12]. Другий стосувався безпосередньо завдання шкоди в ході бойових дій.

Встановлення на рівні положень Конвенції заборони бомбардувати незахищені міста, селища, житлові будинки чи споруди (стаття 25), а також заборона конфіскації приватної власності на окупованих територіях (частина друга статті 46) нібито виключала необхідність регулювання відносин щодо відшкодування шкоди, завданої у ході війни. Тому положення Додатку до Конвенції майже не містять норм про відшкодування шкоди, завданої у ході війни, крім статей 53 та 54, які стосуються техніки, призначеної для передачі новин і підводних кабелів відповідно [12].

У зв'язку з цим міжнародне право вивело цивільні відносини усередині держави за межі впливу війни, зокрема шляхом заборони завдання шкоди цивільному населенню. У такий спосіб фактично виключалась і необхідність отримання цивільним населенням відшкодування після завершення війни, оскільки б завданої шкоди просто не повинно було існувати.

Але специфіка такого підходу полягає у тому, що, як зазначає Л. Хілл-Каусорн, міжнародне гуманітарне право діє не безпосередньо на індивідів, а опосередковано, тобто через держави [13, с. 1191]. Іншим словами,

міжнародне гуманітарне право покладає певні обов'язки на державу, яка приймає участь у війні, зокрема і на державу-агресора. А це означає, що саме від волі такої держави залежить чи дотримуватись відповідних зобов'язань або ж нехтувати ними.

Змусити державу-агресора виконувати норми міжнародного права, зокрема в частині дотримання законів і звичаїв війни, можна лише шляхом її «притягнення» у залу суду, чого можна досягти лише за допомогою війни проти такої держави. Оскільки очевидно, що у разі, якщо у ході війни держава ігнорує положення міжнародного гуманітарного права, альтернативних способів протистояння їй, які б оперативні і ефективно змусили її припинити порушення, майже не існує.

У зв'язку з цим не дивно, що усвідомлюючи окреслену вище специфіку вирішення піднятої проблеми держави-учасниці Першої світової війни, почали ігнорувати концепцію розмежування війни і майнових відносин. Як зазначає Н. Малдер, парадигми початку XIX століття, що були спрямовані на обмеження конфіскації майна країни-ворога, «не вижили» під час Першої світової війни. Доктрина територіальності була повністю замінена доктриною національності [9, с. 513–515].

У ході Першої світової війни держави активно застосували інструменти конфіскації «ворожих» активів. При цьому під конфіскації потрапляло і майно приватних осіб (підприємців, торговців, власників магазинів, банківських клерків, найманих працівників) [10, с. 535–536], що особливо вразило німецький приватний сектор, який сподівався на застосування Союзниками принципів довоєнного часу. Заснований Союзниками підхід змінив довоєнну тенденцію до посилення правового захисту цивільних прав та інтересів під час війни.

Завершення Першої світової війни сколихнуло концептуальні положення, які наполегливою і кропіткою працею намагались закріпити й упровадити в життя юристи – прихильники ліберальної економіки. Однак, завершення збройного протистояння принесло німцям розчарування, зокрема зважаючи на те, що, крім того, що під час війни їх майно, розташоване на території держав-Союзниць, було фактично конфісковано, у ході обговорення Версальського мирного договору було вирішено зарахувати його вартість у репарації, що підлягатимуть сплаті німецькою державою [9, с. 519–520].

Версальський мирний договір 1919 року, як зазначає Д. Л. Кагліоті, визначив певний стандарт, що безпосередньо стосувався і регулювання відносин власності. Особи, які мали національність переможеної у війні держави, могли бути визнані винними в розв'язуванні війни і за способи, якими така війна велась [10, с. 539]. Принципи, закладені Версальським мирним договором було застосовано і після завершення Другої світової війни.

У цьому ключі варто окремо підкреслити важливу технічну, з точки зору права, деталь репарацій, а саме те, що в умовах підтримки державами у цілому принципу державного імунітету, вони застосовувались фактично під час дії такого принципу, а тому потребували узгодження з ним. У зв'язку з цим цей принцип досить часто ігнорувався у ході світових війн, а після їх завершення таке ігнорування отримувало легалізацію шляхом підписання стороною, яка зазнала поразки у війні, відповідних мирних договорів, за якими добровільно брала на себе обов'язок відшкодування завданих збитків і визнавала ті економічні заходи, які вживались супротивниками безпосередньо під час війни.

4. Друга спроба реалізації концепції розмежування війни і майнових відносин.

Революційний з приватноправової точки зору крок у напрямку розбудови миру, а також запровадження юридичних механізмів відшкодування завданої у ході війни шкоди було зроблено з підписанням у 1950 році Європей-

ської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [14], якою держави-учасниці фактично погодились відступити частину свого суверенітету міжнародній судовій установі шляхом наділення її правом вирішувати приватноправові спори за участю таких держав, зокрема і спори про відшкодування шкоди, завданої такими державами приватним особам.

У такий спосіб фактично було зроблено спробу подолання примату права війни над суб'єктивними цивільними правами фізичних і юридичних осіб. Адже за таких умов усуваються перешкоди для відповідних суб'єктів отримати відшкодування за завдану їм у ході війни шкоду незалежно від того як завершується збройний конфлікт. Тобто, по суті, навіть у випадку, якщо відповідна європейська держава зазнає поразки у війні її резиденти, зокрема як фізичні так і юридичні особи мають можливість отримати відшкодування через Європейський суд з прав людини, запроваджений зазначеною Конвенцією, якщо така шкода була завдана неправомірно, у тому числі з порушенням законів і звичаїв війни, а, по суті, положень міжнародного гуманітарного права.

Одним з прикладів вирішення відповідних питань виступає справа *Есмухамбетов та інші проти Росії*, що розглядалась Судом (заява № 23445/03). Російські судові інстанції фактично кваліфікували як правомірний акт авіаційний наліт збройних сил Росії у ході проваджуваної ними «контртерористичної операції» у Чечні, у ході якого було завдано шкоду мирному мешканцю некомбатанту шляхом знищення його будинку, і відмовили у задоволенні позову про відшкодування Російською Федерацією завданих збитків. Європейський суд з прав людини визнав відмову незаконною [15].

Що ж стосується збройної агресії Росії проти України 2022 року, то з огляду на викладене вище, стає очевидним, що в умовах її проведення цивільне населення набуває можливість отримати відшкодування шкоди, завданої російськими військами, одним з двох способів, а саме: 1) безпосередньо в індивідуальному порядку, який передбачає у тому числі звернення до Європейського суду з прав людини; 2) опосередковано шляхом отримання певного обсягу компенсації від держави України з подальшим включенням останньою відповідних сум в обсяг репараційних вимог до Російської Федерації.

Однак, очевидно, передбачаючи це, Російська Федерація намагається вивести цю проблему суто на рівень права війни, тобто фактично у другий з окреслених вище способів відшкодування для того, щоб мати можливість уникнути такого відшкодування.

Для цього обрано чи не найбільш ефективний спосіб – юридичну самоізоляцію на міжнародно-правовому рівні.

При цьому слід зважати, що процес самоізоляції Росії розпочався не з заяви Міністерства закордонних справ Російської Федерації про запуск процедури виходу з Ради Європи, яка була здійснена 10 березня 2022 року [16], що лише створює передумови для виходу Росії з Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і блокування можливості функціонування міжнародно-правових компенсаційних механізмів безпосереднього відшкодування відносно Росії як на її території, так і на території інших держав, а з внесенням у 2015 році змін до Федерального конституційного закону «Про Конституційний Суд Російської Федерації», якими було чітко

закріплено право Конституційного Суду Російської Федерації встановлювати можливість виконання в цілому або в частині рішення міждержавного органу з захисту прав і свобод людини, зокрема в аспекті відповідності такого рішення Конституції Російської Федерації [17]. Вже тоді, після тимчасової окупації Кримського півострова, Росія фактично закріпила примат внутрішнього права над міжнародним і почала використовувати внутрішньодержавні юридичні інструменти в якості «заслону» від міжнародного права і для забезпечення інтересів держави на *de facto* контрольованих нею територіях.

У зв'язку з цим в реаліях сьогодення, тобто в умовах переходу Російської Федерації від гібридних форм агресії до відкритої повномасштабної збройної агресії проти України, не становить принципового значення чи буде Росія членом Ради Європи і учасницею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року або ж не буде ним. У будь-якому разі вона створюватиме перешкоди для виконання рішень відповідних міждержавних органів правосуддя на своїй території за допомогою власного цивільно-правового порядку.

Її участь у Конвенції лише створює більш сприятливі умови для застосування альтернативних механізмів захисту, як-от: звернення стягнення на майно Російської Федерації, що перебуває в інших державах, однак при цьому не гарантує їх реалізацію, ураховуючи зазначені вище зміни у законодавстві цієї держави.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене вище у контексті перспектив відшкодування шкоди, завданої Росією у ході збройної агресії проти України, слід ураховувати три можливі сценарії розвитку відповідної ситуації.

При найгіршому сценарії перевагу одержує позиція Росії. Практику застосування положень чинного цивільного законодавства цієї держави можна чітко побачити на рівні справи *Есмухамбетов та інші проти Росії*, що розглядав Європейський суд з прав людини. У зв'язку з цим досить складно очікувати від Росії добровільного відшкодування шкоди, завданої її військами у ході збройної агресії проти України, зокрема цивільному населенню. Крім того, існує висока ймовірність того, що на тимчасово окупованих територіях потерпілі від такої агресії не отримають відшкодувань, оскільки, по-перше, сума збитків вже на сьогоднішній день є колосальною; по-друге, у Російській Федерації наразі відсутні реальні юридичні механізми здійснення такого відшкодування; по-третє, зняття з себе Росією конвенційних зобов'язань виключає можливість захисту прав потерпілих через Європейський суд з прав людини.

При консенсусному вирішенні проблеми існує ймовірність того, що частина нанесених збитків не буде відшкодована агресором.

При оптимальному сценарії гору одержує позиція України, у результаті чого увесь обсяг завданої шкоди, зафіксований і підтверджений у ході розгляду справ вітчизняними судами і відповідно до вітчизняного правопорядку або у інший спосіб матиме характер законної вимоги, яка буде задоволена. Окреслені вище варіанти розвитку подій у цілому не виключають можливості звернення стягнення на майно Російської Федерації, що знаходиться на території України, тим більше, що відповідна практика вже сформована ще з часів Першої світової війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Heckel W. The Conquest of Alexander the Great. New York : Cambridge University Press, 2008. 218 p.
2. Дождев Д. В. Римское частное право : учебник для вузов / под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. 2-е изд., изм. и доп. Москва : Норма, 2006. 784 с.
3. Інституції Гая, текст і переклад. Изд-іе проф. Императорскаго Варшавск. ун-та Э. Дыдынскаго. Варшава: Типографія К. Ковалевскаго, 1891. XL, 376 с.
4. Рубаник В. Є. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку від найдавніших часів до 1917 року: Історико-правове дослідження. Харків : Легас, 2002. 352 с.

5. Мартинюк О. В. Становлення та розвиток торгового права у Київській Русі. *Правничий часопис Донецького ун-ту*. 2017. № 1/2 (34). С. 64–72.
6. Вадькал В. А., Гадірлі Т. А. Імунітет держави, його види та концепції реалізації. *Юрид. наук. електрон. журн.* : електрон. наук. фахове вид. 2021. № 9. С. 296–298. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/74.pdf (дата звернення: 17.04.2022).
7. Друженко Ю. М. Основні доктрини імунітету держави. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2010. № 2. С. 317–320.
8. Коваль Д. Захист інтересів України у іноземних юрисдикціях за актом про імунітети іноземного суверена. *Укр. часопис міжнар. права*. 2014. № 4. С. 60–65.
9. Mulder N. 'A Retrograde Tendency': The Expropriation of German Property in the Versailles Treaty. *Journal of the History of International Law*. 2020. Vol. 22. P. 507–535.
10. Caglioti D. L. Property Right in Time of War: Sequestration and Liquidation of Enemy Alien's Assets in Western Europe during the First World War. *Journal of Modern European History*. 2014. Vol. 12, No. 4. P. 523–545.
11. Желтобрюхова О. І. Особливості регламентації морської війни. *Міжнародні читання присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського* : матеріали міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жов. 2010 р.). Одеса, 2010. С. 233–235.
12. Конвенція IV про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї : Положення про закони і звичаї війни на суходолі (Гаага, 18 жовтня 1907 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 17.01.2022).
13. Hill-Cawthorne L. Rights under International Humanitarian Law. *The European Journal of International Law*. 2017. Vol. 28, No. 4. P. 1187–1215.
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 15.15.2022).
15. Judgment of European Court of Human Rights of 15.09.2011, application № 23445/03. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104159> (access date: 28.03.2022).
16. Заявление МИД России о запуске процедуры выхода из Совета Европы. https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1804379/ (дата обращения: 27.03.2022).
17. О внесении изменений в Федеральный конституционный закон «О Конституционном Суде Российской Федерации»: Федеральный конституционный закон Российской Федерации от 14.12.2015 г. № 7-ФКЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_190427/ (дата обращения: 27.03.2022).